

Metodika

Jasna Bilinić-Zubak

MJESTO I ULOGA GRAMATIKE U SADAŠNJEM TRENUTKU

Gramatiku možemo analizirati s dva stajališta — kao disciplinu koja je samoj sebi cilj ili kao rezultat te discipline primijenjene u posebne svrhe. Ovu razliku često zanemarujemo i to, naravno, dovodi do mnogih nesporazuma, kako u pogledu ciljeva, metoda analize i upotrebe gramatike, tako i pri izboru pristupa gramatičkoj analizi.

Gramatikom se služimo u poučavanju jezika, pri prevođenju, u definiranju normi jezičnog ponašanja i u mnoge druge svrhe. Međutim, poput svih teorija, gramatika samo onda postaje adekvatno sredstvo poduke ako ima i široku praktičnu primjenu koju dobiva kad, poput ostalih teorija, opisuje i tumači pojave u svijetu koji nas okružuje. Svojim zakonitostima gramatika opisuje pravilnosti jezičnih pojava, izuzetke od tih pravilnosti i pri tome daje prednost jednostavnijim i sveobuhvatnijim zakonitostima. Ovim zakonitostima često predviđa jezično ponašanje uopće. Naposljetku, gramatika tumači jezične pojave i zakonitosti koje se javljaju u jeziku.

Stavovi prema mjestu i ulozi gramatike u poučavanju stranog jezika mijenjali su se u toku vremena zajedno s promjenama u lingvističkoj teoriji, ali i sustavno s promjenama u pristupu poučavanju stranog jezika uopće. O tom problemu već je mnogo toga napisano, pa ćemo pokušati analizirati neke aspekte gramatike, njezina mjesta i uloge u sadašnjem trenutku, i to s osobitim naglaskom na odgojno-obrazovni proces u nastavi stranih jezika. Primjeri iz praktičnog rada u članku javljaju se s područja nastave engleskog jezika, a vjerojatno se neka ovdje iznijeta načela mogu primijeniti i na pouku drugih stranih jezika.

Osnovni je stav prema gramatici u poučavanju stranog jezika, u sklopu našeg odgojno-obrazovnog sistema, da gramatika nije sama sebi svrhom već se proučava u kontekstu u funkciji jezika. Prema definiranim ciljevima i zadacima Prijedloga plana i programa osnovnog i općeg odgoja i obrazovanja u području stranog jezika učenici trebaju »usvojiti u komunikacijskom kontekstu određeni lingvistički i sociolingvistički inventar« kao i »uočiti posebnosti sistema stranog jezika i naučiti osnove metajezika u svrhu bržeg usvajanja jezika, razvijanja lingvističkog mišljenja i sposobnosti navike korištenja gramatika, rječnika i drugih priručnika koji sadrže informacije o jeziku«. Na temelju ovako definiranih ciljeva i zadataka Prijedlog plana i programa dalje definira i osnovne značajke pristupa nastavi stranih jezika. U ovom kontekstu pristup ćemo analizirati samo s gramatičkog stajališta, a to znači da se »u obradi jezičnog materijala aktiviraju kognitivne sposobnosti učenika, ali se koristi i mogućnost mehaničkog usvajanja pojedinih elemenata jezika. Pri obradi materijala uzi-

maju se u obzir i morfosintaktičke i semantičke (funkcionalne) jezične cjeline«. U nastavku Prijedlog programa dosta detaljno obrađuje i odnos mehaničkog i spoznajnog (kognitivnog) u učenju stranog jezika na svim razinama, a naročito na razini učenja gramatike. Konačni cilj je »sistematizacija jezične građe na planu gramatike, kako bi se učenik osposobio za dalje samoobrazovanje i korištenje jezika u svojoj budućoj struci, a to će moći jedino ako doživi strani jezik kao sustav u kojem vladaju zakonitosti«.

Potrebno je da se ciljevi i zadaci nastave stranih jezika ostvaruju multimedijским pristupom u osnovnom i općem odgojno-obrazovnom radu. Kad učenik nakon osnovnog i općeg obrazovanja nastavlja učenje stranog jezika samostalno ili u izabranom usmjerenju, pristup poučavanju bitno će se izmijeniti, kao i ciljevi i zadaci nastave stranog jezika. U tom poučavanju i gramatika ima važno mjesto, a sada je još naglašenija potreba da se gramatika proučava u kontekstu u funkciji jezika. Učenici su suočeni sa zadacima koji su usmjereni prema potrebama društva, a u sklopu stranog jezika s faktorom društvene prihvatljivosti upotrebe jezika. Prema tome moraju naučiti primjereno upotrebljavati različite vrste jezika i pravilno upotrebljavati lingvističke forme u odgovarajućem kontekstu. Zbog toga će se i ponešto promijeniti pristup poučavanju stranog jezika, a time i pristup poučavanju gramatike.

Pristup učenju stranog jezika može se definirati kao rezultat gledanja na jezik kao sistem i na ulogu stranog jezika u određenoj društvenoj sredini i u nastavi pojedinih tipova škola. U naprednijim fazama učenja javlja se funkcionalni pristup, kako u teoretskim razmatranjima tako i u praktičnoj primjeni, iako u ograničenom djelokrugu, parcijalno, za određena jezična područja. Ovaj pristup povezan je s razvojem sociolingvistike, pa bi se čak moglo reći da je izrastao iz saznanja što ih pružaju proučavanja u području odnosa unutar društvene sredine i jezika.

Funkcionalni pristup počiva na težnji da se što više približimo osnovnom cilju nastave stranog jezika, a to je usvajanje komunikativne kompetencije. Kao takav ne može se potpuno odijeliti od ostalih pristupa poučavanju (oralnog, multimedijskog, integriranog), te se u nekim područjima nužno podudara s integriranim ili multimedijским pristupom, ponajprije zbog toga što im je cilj uglavnom zajednički, a i zato što se koriste istim ili sličnim postupcima u nastavi.

Pojam komunikativne kompetencije povezan je odnosom prema situacionom kontekstu. Totalitet verbalnog repertoara koji predstavlja jedan dio komunikativne kompetencije sadrži elemente primjerenosti, razumijevanja i prihvatljivosti u kontekstu kulture određene društvene sredine. Spomenuti su pojmovi ovisni o sudionicima prisutnim u određenim jedinicama konteksta.

Da bi učenik ovladao komunikativnom kompetencijom mora, naravno, osim gramatičkih pravila poznavati i pravila komunikacije u onim situacijama u kojima će se naći u svom budućem zvanju. Ovakav zahtjev nužno vodi do nastojanja da se jezični materijal organizira prema aspektima značenja i upotrebe. D. A. Wilkins razrađuje »semantički, odnosno pojmovni silabus« i napušta načela gramatičkog izbora u korist pojmovnog koji bi morao omogućiti izvršenje različitih akcija pomoću jezika.

Na višem stupnju učenja, u usmjerenom obrazovanju, nakon svladanih osnovnih znanja o jeziku i njegovu sustavu, učenici već vladaju većim brojem mogućnosti izricanja komunikacijskih pojmova. Bit funkcionalnog pristupa je takva organizacija nastave koja polazi od pojmovnog značenja i pronalaženja

optimalnih načina njihova izricanja, a ne od lingvističkih oblika. Riječ je, dakle, o komunikacijskim funkcijama jezika koje omogućavaju uspostavljanje društvenih i radnih odnosa, davanje uputa, zapovijedi, sugestija, izricanja molbi itd. Nastavnici stranih jezika dobro znaju iz vlastitog iskustva u radu s učenicima da je komunikativna kompetencija i kod naprednijih učenika slabija u situacijama u kojima se izriču različiti odnosi, bilo da je riječ o odnosu stariji — mlađi, nastavnik — učenik, učenik — učenik ili slično. Funkcionalni pristup mogao bi se, dakle, primjenjivati u jednom dijelu rada s naprednijim učenicima, radi usvajanja komunikativne kompetencije na području izricanja stavova i obveza (pohvala, pokuda, isprika, žaljenja, obećanja, zabrana, dozvola, obveza), i na području izricanja izvjesnih modaliteta (mogućnost, vjerojatnost, potreba, sumnja, sigurnost, slaganja, neslaganja, poziv, sugestija, molba, naredba, opomena, suprotnost, takt). (Termini su uzeti iz D. A. Wilkinsove kategorizacije pojmovnih izbora »Linguistics in Language Teaching«, Arnold, 1972.)

Teškoću u primjeni funkcionalnog pristupa predstavlja činjenica da je načela gramatičkog izbora, koji je uglavnom prisutan u najvećem dijelu nastave stranih jezika, potrebno zamijeniti načelom pojmovnog izbora. Druga je teškoća definiranje područja u kojima bi se morao primijeniti funkcionalni pristup, ona područja u kojima će učenici zbog nepotpune komunikativne kompetencije imati teškoća u vlastitoj profesiji i međuljudskim kontaktima unutar te profesije.

Rad na istraživanju jezika u funkciji struke organizira se na svim područjima lingvistike, sociolingvistike i psiholingvistike. Neki rezultati su već poznati i utjecali su na promjenu stava prema poučavanju jezika. Uvođenje pojmovnog izbora u naprednijem jezičnom tečaju pomaže, pored ostalog, i u organizaciji i planiranju naprednijih oblika učenja stranog jezika. Učenik će naučiti kako valja primijeniti znanje oblika koje je dosad naučio u svrhu pravog komuniciranja.

U sadašnjem trenutku često nedostaju način i sredstva pomoću kojih bi učenici uvježbavali primjenu stečenog znanja o jeziku. Osnovne polazne točke pri odlučivanju za primjenu funkcionalnog pristupa bile bi:

- određivanje područja jezika u kojem bi funkcionalni pristup davao bolje rezultate pri usvajanju komunikativne kompetencije
- određivanje načina kojim bi se »snimila« ova područja
- organizacija rada
- praćenje i vrednovanje rezultata tog rada.

Pokušat ću to ilustrirati primjerima s područja nastave engleskog jezika u naprednijim stupnjevima učenja jezika. Jedno od područja jezika gdje bi se mogao primijeniti funkcionalni pristup jest područje uspostavljanja međusobnih odnosa nastavnik — učenik ili učenik — učenik, u svim njegovim oblicima. Ovo je područje vrlo veliko i postoji mnogo načina kako da se ono definira, »snimi«. Moj prethodni rad na analizi pogrešaka kao i rad na kontrastivnoj analizi engleskog i hrvatskog ili srpskog jezika utjecao je na način kojim sam pokušala definirati određena područja međusobnih odnosa. To sam činila dugogodišnjim bilježenjem otklona i grešaka u komunikaciji. Manjkavosti, pogrešni izbori, nedostaci sposobnosti komunikativne kompetencije mogli bi se grupirati u nekoliko većih područja:

- područje stavova i obveza (pokuda, pohvala, isprika, dozvola, zabrana, obveza)

— područje nekih modaliteta (mogućnost, vjerojatnost, potreba, sposobnost, slaganje, neslaganje, molba, naredba, opomena) itd.

Sa stajališta strukturalno baziranog pristupa možemo pogreške ili manjkavosti koje se javljaju u ovom jezičnom području definirati kao teškoće pri izboru oblika glagola: imperativ i drugi oblici zapovijedanja, izbor oblika u glagolskoj frazi, izbor oblika modalnih glagola itd.

Slijedeći korak bio bi pronalaženje odgovarajućeg načina organizacije rada, koji bi istovremeno uklonio moguće greške i nedostatke, ali i unaprijedio nastavu engleskog jezika, naravno, u navedenim područjima. Čini se da bi funkcionalni pristup ovdje mogao dati dobre rezultate. U poučavanju i organizaciji rada potrebno je imati na umu činjenicu da je jezik ljudska aktivnost i da ne valja zapostaviti taj humani faktor, a isto je tako potrebno povezati sve oblike jezika koji se nalaze u nekom odnosu. Prvi je korak pokušaj da se zajednički grupiraju oblici s nekim zajedničkim elementom: zajednički oblik ili, što je češće, zajedničko značenje. Nastavnik zatim treba ugraditi jezični element koji će poučavati u prepoznatljivu situaciju, relevantnu za određeni tip učenika. Ako radimo s naprednijim učenicima, morat ćemo ih izložiti i razlikama u registru, te ih upoznati i s prikladnošću jezika u određenoj situaciji.

Wilga Rivers govori o dvjema razinama ponašanja u stranom jeziku:

- o razini manipulacije jezičnih elemenata u određenom odnosu u jasno definiranim sistemima, dakle o odnosu koji će se unutar ograničenih okvira vrlo malo mijenjati
- o razini izricanja osobnih značenja, gdje postoji neograničen broj varijacija, što opet ovisi o tipu poruke, situaciji, odnosu između govornika i slušatelja, stupnju intenziteta kojim se daje poruka.

Teškoća u organizaciji rada nalazi se u činjenici da uglavnom raspoložemo svim vrstama drilova, ali ne dopuštamo učeniku da sam izloži ideju, da nađe potrebnu riječ i gramatička sredstva kako bi izrazio svoje misli. Potreban je, dakle, postupak koji bi omogućio da se premosti jaz između dril-situacije u razredu i prave komunikacijske situacije u kojoj će se učenik maksimalno koristiti vlastitim kognitivnim sposobnostima. Takva nam se mogućnost nudi ako pođemo od drila i najprije pokušamo naći primjere koji predstavljaju stanovit kontrast onima koji su uvježbani drilom. Nakon toga potrebno je kreirati situaciju u kojoj se javljaju uzorci drila primjereni ili dijalogu ili narativnom tekstu.

Naveš ću dva primjera funkcionalnog pristupa u radu s modalnim glagolima, odnosno jezičnim oblicima koji mogu služiti izricanju istih ili sličnih značenja u komunikaciji u direktnoj komunikacijskoj situaciji.

Prvi primjer

Pošto su obrađeni i usvojeni, u određenoj mjeri, glagolski oblici koji služe u izricanju zapovijedi, obveze, prinude ili direktne zapovijedi, nastojimo ih zabilježiti i grupirati. Taj se dio posla vrlo lijepo može organizirati u grupnom radu. Vjerojatno će takav popis oblika izgledati ovako:

Glagolski oblici:

must	imperativ	u odnosu prema mlađem:
have to	you are to	off you go!
have got to	you'd better	u odnosu prema dvojici:
be obliged to		You go here — You go there.

U grupnom radu, ali vjerojatno uz veću pomoć nastavnika, mogu se zatim grupirati i izrazi i oblici koji se javljaju u raznim registrima i pri različitim statusima govornika, a to u našem slučaju može uključivati prisutnost uljudnosti, odnosno neuljudnosti; ovaj popis predstavlja dakle *kontrast* prethodno grupiranim oblicima:

will you	could you
would you	would you be so kind itd.
can you	

Završna faza rada je kreiranje novih situacija. Učenici mogu samostalno, ili uz pomoć nastavnika, zamisliti niz specifičnih razrednih situacija ili situacija iz vlastitog života. Ovdje ćemo promatrati moguće situacije u razredu, odnosno u školi. Mogući su odnosi između nastavnika i učenika, učenika i učenika iz istog razreda, starijeg učenika i mlađeg u školama gdje su pod istim krovom dvije odgojno-obrazovne ustanove. Situacije u kojima se može izraziti uljudnost ili neuljudnost jesu: traženje stanovite usluge, crtanje neke slike, skupljanje novca za priredbu ili izlet, pomoć u pisanju domaće zadaće, organizacija neke aktivnosti u razredu ili slobodnom vremenu i druge. Organiziramo li dobro grupni rad, takvih situacija bit će i mnogo više, a bit će i relevantnije za same učenike.

Drugi primjer

U području izricanja raznih savjeta naš popis obrađenih glagolskih oblika mogao bi biti ovakav:

ought	I'd advise you
should	If I were you,
You'd better	

a savjetu bi primjereni kontrast bio obveza koja se može izreći s *must* ili *have to*. U novim situacijama, u odnosu nastavnik — učenik, mogu se izmjenjivati savjeti i obveze da se: pročita knjiga, kupi neki priručnik, nacrtaj program, izvrši konkretan zadatak, uvježba program za školsku priredbu, organizira neka aktivnost u razredu ili školi.

U praćenju praktičnog rada s ovakvim postupcima u toku duljeg bilježenja rezultata rada primijetila sam međusobnu ovisnost reakcija učenika iz različitih društvenih i kulturnih sredina, što se očitovalo u izboru oblika i u reakcijama u pojedinim situacijama.

Ovakav postupak u dijelu rada s naprednijim učenicima vrlo je zanimljiv i za nastavnika. Redovitim praćenjem i bilježenjem rezultata rada, individualnog i grupnog, usmenog i eventualno pismenog, nastavnik će se moći koristiti pozitivnim iskustvima i dalje ih proširivati, a istovremeno će moći kontrolirati broj i vrstu pogrešaka i nedostataka u znanju, u vokabularu i u području gramatike. Moći će ocijeniti pridonosi li takav postupak boljem usvajanju komunikativne kompetencije, hoće li učenici sada početi češće upotrebljavati i one jezične obrasce koji se javljaju na naprednijem stupnju učenja jezika. Nepobitno je da takav postupak povećava motivaciju učenika, jer osmišljava nastojanje na upotrebi finijih nijansa jezika. Praćenje rezultata rada omogućit će nastavniku da u svojoj specifičnoj odgojno-obrazovnoj situaciji pronađe još mnogo sličnih područja za funkcionalni pristup, bilo za područje vokabulara bilo za područje gramatike.

U zaključku valja reći:

Ponudimo li učenicima situacije i kontekste u kojima mogu naći značajnost i vlastiti identitet, oni će biti motivirani da se adekvatno ponašaju, da se slože ili usprotive, da pitaju ili daju informacije, da zapovijedaju ili mole, pozivaju, opominju itd. Kad učenik usvoji takve osnove u upotrebljivim govornim uzorcima, moći će ih primijeniti u drugom kontekstu i u različitom registru.

Potrebno je još jednom naglasiti da ovim člankom ne plediram za isključivom primjenom funkcionalnog pristupa ni na naprednijim stupnjevima učenja stranog jezika, već samo na jednom njegovom dijelu. Njegova primjena mogla bi naći svoje mjesto u nastavi jezika u funkciji struke kad budu sistematski obrađeni podaci relevantni za područje jezika potrebno u budućem zvanju učenika. Na naprednijim stupnjevima učenja jezika, nakon svladane osnove stranog jezika, funkcionalni pristup logično će se nastaviti na pouku jezika kao osmišljenje načela da je pri poučavanju i učenju gramatike potrebno dosljedno upotrebljavati mehaničko i kognitivno učenje u odgovarajućem odnosu.

LITERATURA

- G. Leech and T. Svartvik, *A Communicative Grammar of English*, Longman, 1975.
M. Prebeg-Vilke, *Uvod u glotodidaktiku*, Školska knjiga, Zagreb, 1977.
W. Rivers, *Teaching Foreign Language Skills*, University of Chicago Press, 1968.
D. A. Wilkins, *Notional Syllabuses*, Oxford University Press, 1977.
D. A. Wilkins, *Linguistics in Language Teaching*, Arnold, 1972.
Prijedlog plana i programa osnovnog i općeg odgoja i obrazovanja, Jezično-umjetničko odgojno-obrazovno područje, Zagreb, 1980.
M. Finocchiaro, *The Functional-Notional Syllabus: Promise, Problems Practices*, English Teaching Forum, 1979.